

FRANKOSTÄMPLINGSMASKINER

Av Gösta Sundman

I en artikel i 1959 års upplaga av *Postryttaren* om frankostämpelmaskinernas införande i Sverige meddelades, att en redogörelse för maskinernas allmänna konstruktion skulle lämnas i en kommande årgång. Denna uppsats får sålunda betraktas som ett komplement till nämnda artikel.

Generalpoststyrelsen har nyligen utgivit en publikation benämnd »Föreskrifter rörande frankostämpling» (FFS 1961), som trätt i kraft den 1 maj 1961 och innehåller samtliga på området gällande bestämmelser, vilka tidigare funnits återgivna i olika postala författningar. Den nya publikationen är indelad i tre huvudavdelningar: det första avsnittet innehåller föreskrifter m. m. för de postanstalter, som har att utöva kontroll över maskinerna och den frankostämplade posten, det andra anvisningar för dem som fått tillstånd att använda maskinerna (licensinnehavarna) och det tredje bruksanvisningar för de maskiner som f. n. är i bruk, ävensom uppgifter om leverantörer och reparationsverkstäder.

I de nya föreskrifterna (§ 8) lämnas bl. a. en närmare definition på frankostämpelmaskinernas olika klichéer och stämpelavtryck. Då beteckningen frankostämpel berördes i inledningen till den tidigare

artikeln i Postryttaren återges här de numera vedertagna benämningarna: »De olika klichéerna benämnes i det följande datumkliché, reklamkliché och valörkliché, medan stämpelavtrycken av klichéerna betecknas datumstämpel, reklamstämpel och valörstämpel. Varje fullständigt stämpelavtryck (av två eller tre klichéer) benämnes här nedan frankostämpel.»

Som av de ovannämnda föreskrifterna vidare framgår (§ 6) indelas maskinerna i två huvudgrupper nämligen inställningsmaskiner och kontrollkortmaskiner (kortmaskiner). Denna indelning sammanhänger med sättet för maskinernas »laddning», dvs inställning för det portobelopp, som inbetalas i förväg och sedan successivt förbrukas för frankostämpling till nästa inbetalning. Inställningsmaskinerna laddas på postanstalt genom att ett räkneverk (det s. k. spärräkneverket) ökas med visst av licensinnehavaren inbetalt belopp. Kortmaskin laddas av licensinnehavaren själv medelst ett på postanstalt inköpt kontrollkort på visst belopp. Inställning av spärräkneverk och inköp av kontrollkort får endast ske på den postanstalt, som har att utöva kontroll av maskinernas portoförbrukning. Inställningsmaskinerna måste sålunda i regel företes på postanstalt vid varje inbetalning, medan kortmaskinerna kan laddas »hemma». Vissa tidigare i bruk här i landet varande inställningsmaskiner var emellertid konstruerade så, att endast en del av maskinen, det s. k. spärrlåset eller mätaren, behövde medföras till vederbörande postanstalt. Av det totala antalet frankostämplingsmaskiner vid 1961 års utgång, 6.467 st, utgjordes 507 av inställningsmaskiner.

Inom de båda huvudgrupperna kan man särskilja olika typer med avseende på valörstämpeln och sättet för maskinens drift. Vissa maskiner har fasta valörer, andra rörliga. F. n. finns dock inga maskiner med fasta valörer i bruk inom Sverige. Dessa maskiner hade ett varierande antal valörklichéer för olika portobelopp. I de maskiner, som har rörliga valörsiffror, ställs portobeloppen in med nabbar ungefär som på en kassaregisterapparat. Av sistnämnda maskiner finns typer för två-, tre- och fyrsiffriga belopp. Kortmaskiner kan drivas för hand eller med elektrisk motor. De inställningsmaskiner, som f. n. är i bruk i Sverige, är samtliga konstruerade för handdrift.

I följande tablå har en uppdelning gjorts enligt ovan angivna grunder av de maskiner, som av generalpoststyrelsen godkänts för användning i Sverige.

Inställningsmaskiner:

Kortmaskiner

<i>utan</i> spärrlås	<i>med</i> spärrlås eller löstagbar mätare	
Midget 3 *	Neopost *	Francator K **
Five Value Midget *	Three Value Neopost*	Hasler B **
Francator **	Six Value Neopost*	Hasler C
	Hasler (A) *	Francotyp A
	Pitney-Bowes-Postage Meter*	Francotyp B **
	Universal 5 *	Francotyp C
	Universal NZ *	Francotyp Cc
		Taxopost **

Gemensamt för samtliga i tabblån upptagna maskiner är att de är försedda med dubbla räkneverk jämte spärranordning, som efter förbrukning av det inbetalda beloppet automatiskt spärrar maskinen till dess att ny laddning skett.

I det följande lämnas beskrivningar av de olika maskintyperna, deras verkningssätt, inställning och laddning.

INSTÄLLNINGSMASKINER

Neopost, Three Value Neopost och Six Value Neopost.

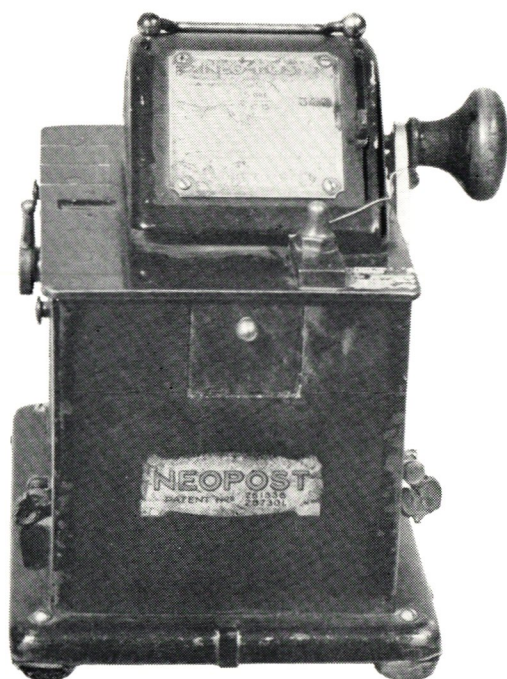
Maskinen Neopost bestod av ett stativ med vevanordning för hand-drift samt en eller flera »mätare», var och en försedd med — förutom klichéer för datumstämpel och ev. firmanamn — endast en valörkliché. Mätaren var löstagbar. I varje mätare fanns två räkneverk, ett total-räkneverk, som ökade med en enhet för varje uttaget avtryck av i mätaren förekommande valör (t. ex. 5, 10 eller 15 öre), och ett spärrräkneverk (subtraktionsverk) som minskade med motsvarande enhet. Spärrräkneverket utvisade alltså vad som återstod oförbrukat av inbetalt porto och spärrade automatiskt mätaren, då det nedgått till noll.

* Ej längre i bruk.

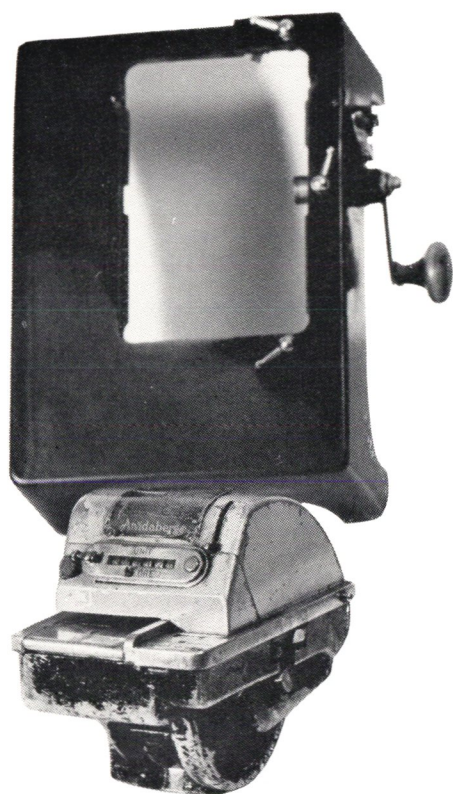
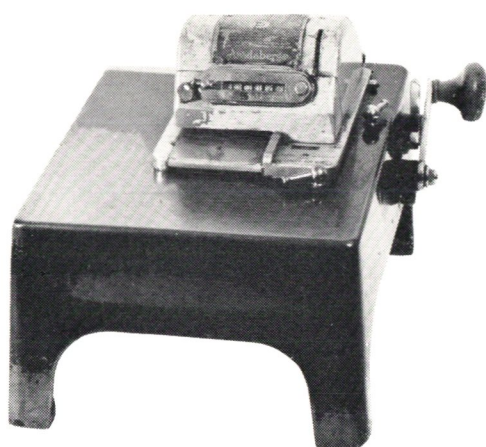
** Maskiner av denna typ tillverkas ej längre.

Vid frankostämpling sköts brevet in med adressidan nedåt. Om man önskade två eller flera valörstämplat på samma kuvert, fick man vid första stämplingen skjuta in kuvertet till en viss markeringslinje. Fyra sådana linjer fanns, varför det var avsett, att högst fyra valörstämplat skulle kunna anbringas på en och samma försändelse. Genom att lyfta en liten spak på mätaren kunde man förhindra att mer än en datumstämpel trycktes på brevet.

På varje mätare fanns angivet mätarens »stämpelenhet», dvs den i mätaren förekommande valören. Vid inbetalning evalverades det inbetalade beloppet i stämpelenheter. Var detta exempelvis 5 öre, motsvarade varje krona 20 enheter. När maskinen skulle laddas inställdes spärrräkneverkets sifferhjul på det tal, som erhållits vid evalveringen. Om mätaren stod på 0 och 200 kronor inbetalats, skulle således spärrräkneverket inställas på talet 4 000 i en 5-öresmätare eller 2 000 i en 10-öresmätare osv.

Bilderna 1—2 visar olika typer av Neopost. Bild 3 visar mätaren losstagen från stativet. Maskinerna finns i Postmusei samlingar.

Maskinerna av typerna Three Value Neopost och Six Value Neopost var i stort sett av samma konstruktion som Neopost. De hade dock tre resp. sex olika i valörklichén inställbara portobelopp, varför man inte behövde byta mätare vid ändring av valören. Räkneverken ändrades med en enhet för varje genom frankostämpling uttaget portobelopp av 5 öre. Spärräkneverket spärrades automatiskt, då det nedgått till tal under 20 resp. 30.

Midget 3 och Five Value Midget.

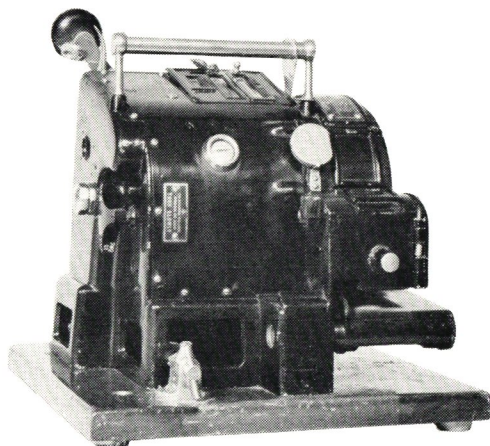

Bild 4: Midget 3. I Postmuseum.

Tryckapparaten i dessa maskiner var försedd med tre resp. fem olika valörklichéer jämte kliché för datumstämpel och firmastämpel. Maskinerna var handdrivna, och de båda räkneverken fungerade på samma sätt som angivits beträffande maskinerna av märket Neopost. Totalräkneverket ökade och spärräkneverket minskade med en enhet för varje valörstämpel av lägsta i maskinerna förekommande valör. Det senare räkneverket spärrades automatiskt vid tal under 50.

Vid frankostämplingen placerades brevet i maskinen med adresssidan uppåt. Kombinerings av olika valörstämplat skedde medelst en kontrollskiva, som var inställbar på antingen »Frank and date» (valör- och datumstämpel), »Franks» (enbart valörstämpel) eller »Two franks and date» (två valörstämplat och datumstämpel).

Hasler A.

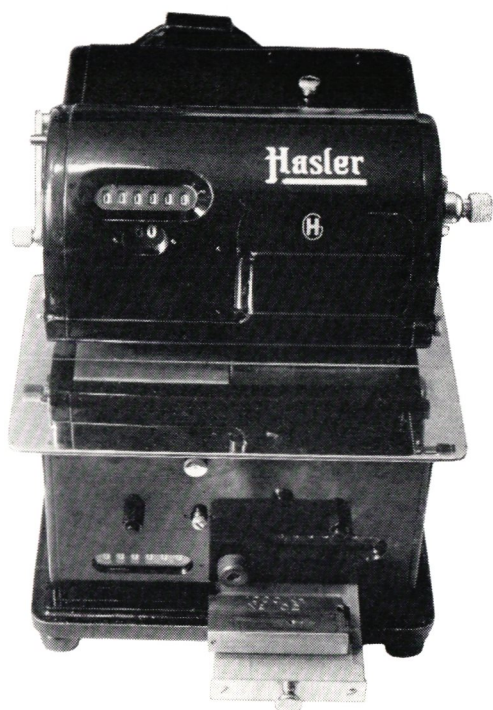

Bild 5: Hasler A.

Den första i Sverige godkända frankostämpplingsmaskinen av märket Hasler (här benämnd Hasler A), var en inställningsmaskin försedd med spärrlås. Den var inrättad för 8 olika valörstämplat och hade förutom total- och spärräkneverk även ett specialräkneverk för varje valörkliché.

Specialräkneverken ökade med 1 för varje ur maskinen uttaget tryck av resp. valörer och totalräkneverket med 1 för varje uttaget tryck oavsett valören. Totalräkneverkets slutsumma var alltså lika med summan av maskinens samtliga specialräkneverk. Spärräkneverket var ett »kron»-räkneverk, som ökades med beloppet av uttaget porto. Örebeloppen registrerades med en visare på maskinens ena gavelsida.

Maskinen kunde användas för frankostämpling först sedan ett s. k. spärrlås inskjutits i maskinen. Till varje maskin hörde i regel två sådana lås, på vilka fanns angivet det belopp, för vilket maskinen var konstruerad, och med vilket maskinen alltså skulle laddas (100, 500 eller 1.000 kronor). Spärrlåset kunde ej uttagas, förrän i maskinen inställt belopp förbrukats. Vid inbetalning medfördes spärrlåset till kontrollpostanstalten, som öppnade ett lock till låset med en speciell nyckel. Dessförinnan skulle tillses, att ett under låslocket befintligt pappersgill var obrutet. Sedan locket lyfts upp, kunde medelst samma nyckel en låskolv bringas i plan med spärrlåsets kant, vilket möjliggjorde att spärrlåset på nytt kunde inskjutas i maskinen. Före utlämnandet av spärrlåset förseglades nyckelhålen på nytt med pappersgill, försedda med postanstaltens datumstämpel för den dag, då inställningen skedde.

Universal 5 och Universal NZ.

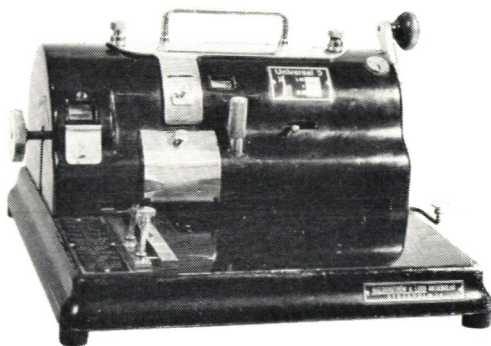

Bild 6: Universal 5. I Postmuseum.

De i Sverige använda typerna av dessa maskiner var handdrivna. Den förra typen var inrättad för 5 olika valörstämplat, den senare för 6. De var liksom maskinen typ Hasler A försedda med specialräkneverk för varje valörkliché, ett totalräkneverk och ett spärrräkneverk. Det senare var dock konstruerat som ett subtraktionsverk. Maskinen spärrades automatiskt, när spärrräkneverkets samtliga kronsifferhjul nedgått till 0.

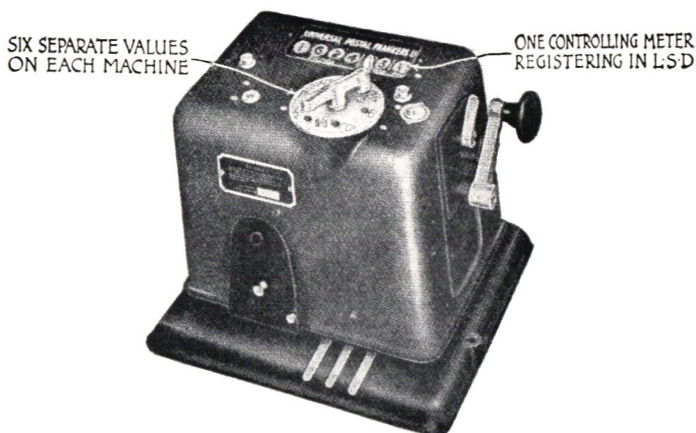

Bild 7: Universal NZ, för handdrift.

Spärräkneverket var inbyggt i en löstagbar mätare. Denna kunde ej lösöras förrän det belopp, som spärräkneverket inställts på, blivit förbrukat och räkneverkets kronsifferhjul återgått till 0.

Vid inbetalning uttogs spärräkneverket ur mätaren medelst en speciell nyckel. Nyckelhålet var förseglat med papperssigill. Inställning av inbetalt belopp skedde genom kringvridning av räkneverkets sifferhjul. Efter inställningen förseglades nyckelhålet igen, och spärräkneverket sköts in i mätaren, där det fastlåstes automatiskt.

Pitney-Bowes Postage Meter, Modell A.

Denna maskin har liksom maskinen Universal NZ endast använts för internt bruk i posttjänsten. Den var eldriven och i stort sett konstruerad som en brevstämplingsmaskin. Stämpelvalsens var försedd med datum- och valörklichéer och kombinerad med ett räkneverk (»mätare»). Till maskinen inköptes sex dylika »frankotryckapparater». Varje sådan apparat hade endast en valörkliché. Enligt tillgängliga uppgifter var de försedda med klichéer i valörerna 5, 10, 15, 25, 30 och 35 öre. Mätaren hade två räkneverk, ett totalräkneverk och ett spärräkneverk (subtraktionsverk).

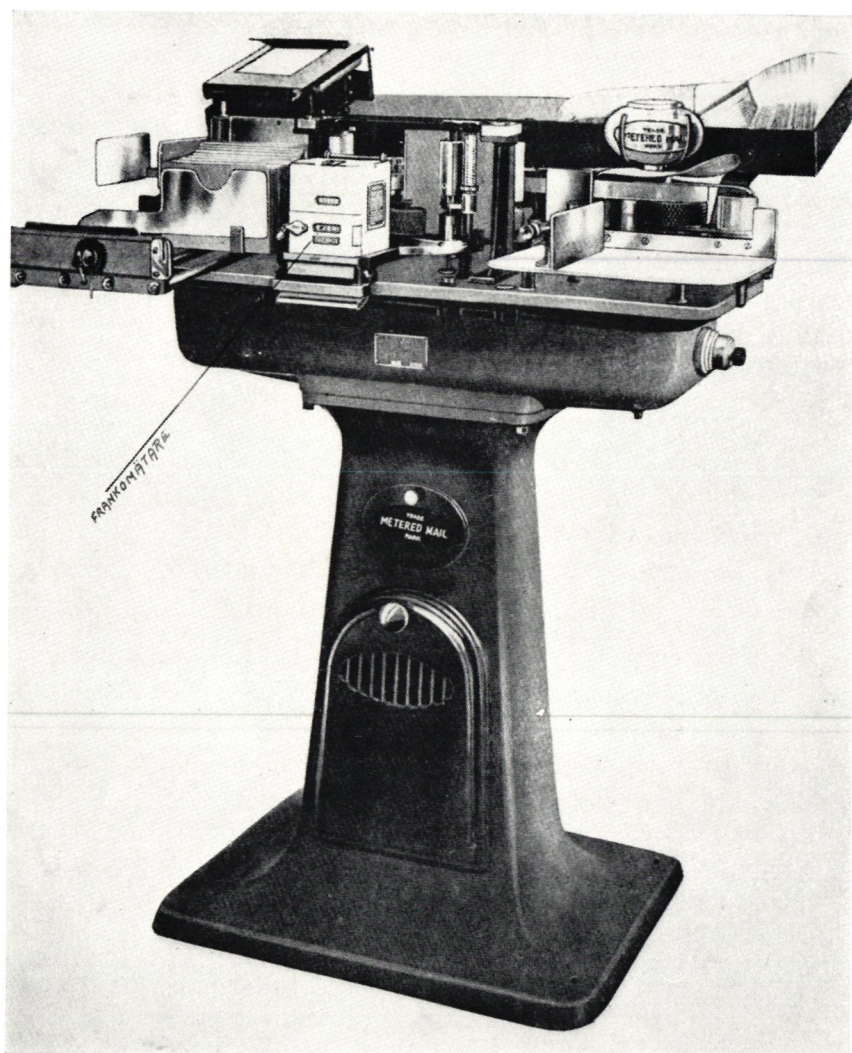

Bild 8: Pitney-Bowes Postage Meter, modell A.

Francator.

Maskiner av denna typ är f.n. de enda inställningsmaskiner, som fortfarande är i bruk. De är tillverkade i Sverige. Uppfinnare är ingenjörerna Hadar Öberg och Claes Forsman. I motsats till övriga här ovan nämnda inställningsmaskiner är valörklichéerna i maskinerna av detta fabrikat ej försedda med fasta valörsiffror utan med rörliga. Siffran 0 för krontal är dock fast. Valörstämplat från och med 1 till och med 99

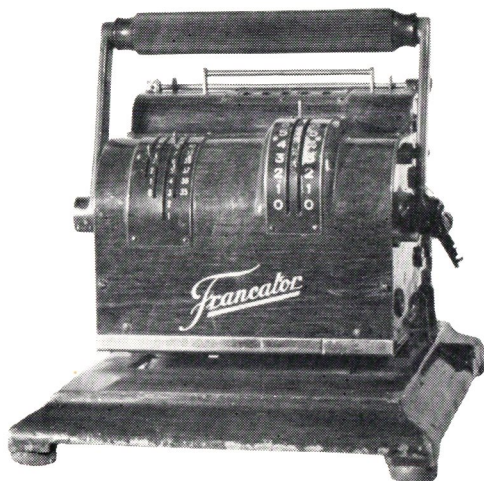

Bild 9: Francator. I Postmuseum.

öre kan erhållas. Omställning av valörsiffrorna sker med två nabbar. En annan olikhet är att »stämpelhuvudet» icke har en roterande rörelse utan en ned- och uppgående, åstadkommen med hävarm.

I maskinen finns två räkneverk. Totalräkneverket som adderar samtliga uttagna portobelopp ökar med ett belopp, som svarar mot värdet av varje uttagen valörstämpel. Då detta nått sin högsta kapacitet (99.999 kr 99 öre), återgår det automatiskt till 0 och börjar ny räkning. Spärrräkneverket är ett subtraktionsverk och minskar med beloppet för varje uttagen valörstämpel samt spärrar automatiskt maskinen då det nedgått till belopp under 1 kr.

Spärrräkneverket är plomberat. Vid laddning brytes förseglingen och räkneverkets sifferhjul inställs på ett tal, som motsvarar summan av det inbetalade beloppet och av vad som återstod i räkneverket omedelbart före förseglingens brytande.

KORTMASKINER.

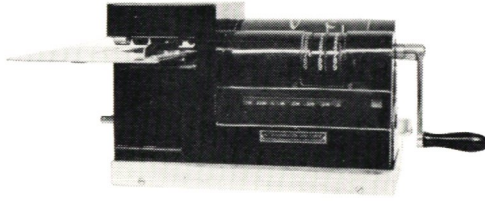

Bild 10: Francotyp C. I Postmuseum.

Bild 11: Francator K.

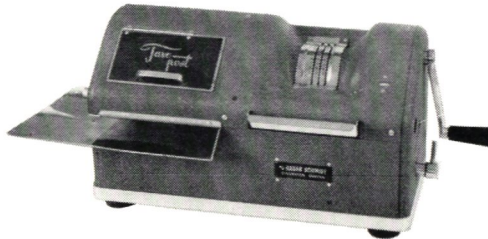

Bild 12: Taxopost.

Bild 13: Hasler B. I Postmuseum.

Som av sammanställningen på sid. 62 framgår är samtliga kortmaskiner försedda med rörliga siffror i valörklischen. Samtliga typer är vidare utrustade med totalräkneverk (additionsverk), korträkneverk samt automatisk spärranordning. Vissa typer har dessutom extra räkneverk, t. ex. brevräkneverk, som räknar antalet stämplade försändelser (Francotyp, Hasler), eller räkneverk, som utvisar licensinnehavarens tillgodohavande (Francator K).

Spärranordningen är konstruerad för förutbetalning av visst belopp, 100, 500, 1.000 eller 5.000 kronor. Vid laddning av kortmaskin inköps ett kontrollkort (se bild 14.) på det belopp maskinens spärranordning är inställd för. Postverket tillhandahåller dylika kort mot kontant betalning. Kontrollkortet, som gäller under en tid av två år från och med den dag det inköpts, är en viktig redovisningshandling och förblir postverkets egendom.

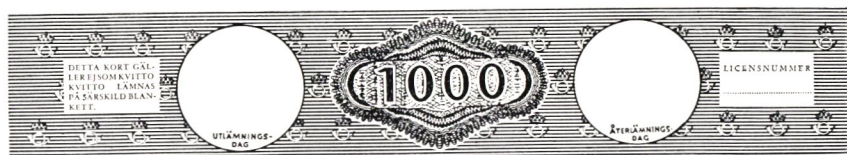

Bild 14: Framsidan av ett kontrollkort i valören 1 000 kronor.

Kortet sätts in i en ram (korthållare) i maskinen och kan sedan ej avlägsnas förrän ett mot kortets fulla värde svarande portobelopp uttagits ur maskinen. Spärrningen sker vid den frankostämpling, då ifrågasvarande belopp uppnås eller överskrids. Det kan därvid hända, att det uttagna beloppet överstiger kontrollkortets värde inom viss gräns. Då totalräkneverket registrerar även det överskjutande beloppet, kommer det nyinsatta kontrollkortets frankeringsvärde emellertid att automatiskt minskas med motsvarande belopp.

Förbrukat kontrollkort skall återställas till postverket (kontrollpostanstalten). När sådant kort uttages ur maskinen, anbringas automatiskt på kortets baksida avtryck av räkneverkens ställning och maskinens licensnummer.

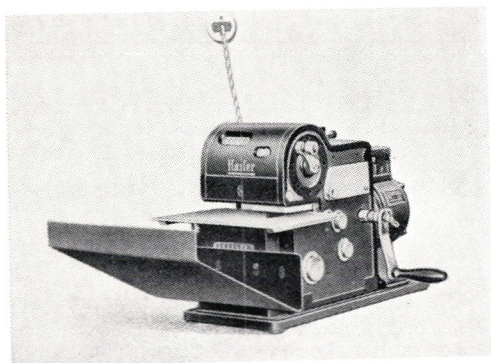
I följande sammanställning lämnas uppgift om de olika kortmaskinernas driftsätt och antal siffror i valörklichén. Benämningarna 2-, 3- och 4-ställig betyder, att valörstämplar kan erhållas till vilken som helst valör mellan 1 öre och 99 öre resp. 1 öre och 9 kr 99 öre etc.

<i>Eldrivna</i>	<i>Valörinställning</i>
Francotyp A	3- och 4-ställig
» B	3-ställig
Hasler B	»
» C	»
Francator K	»
 <i>El- och handdrivna</i>	
Francotyp C ¹⁾	2- och 3-ställig ²⁾
» Cc ¹⁾	3-ställig
 <i>Handdrivna</i>	
Taxopost	3-ställig

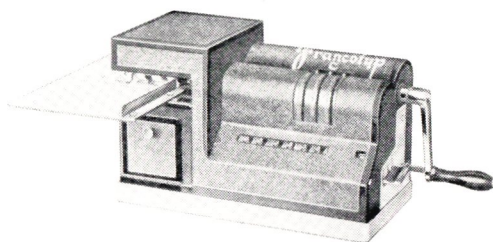
¹⁾ Eldriven maskin betecknas Cm resp. Ccm

²⁾ Den 2-ställiga modellen betecknades ursprungligen Francotyp O och tilldelades licensnumren 2700 — 2799.

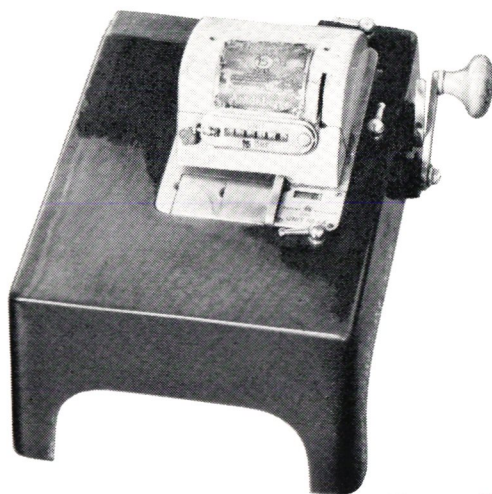
HANDDRIVNA MASKINER

Hasler C

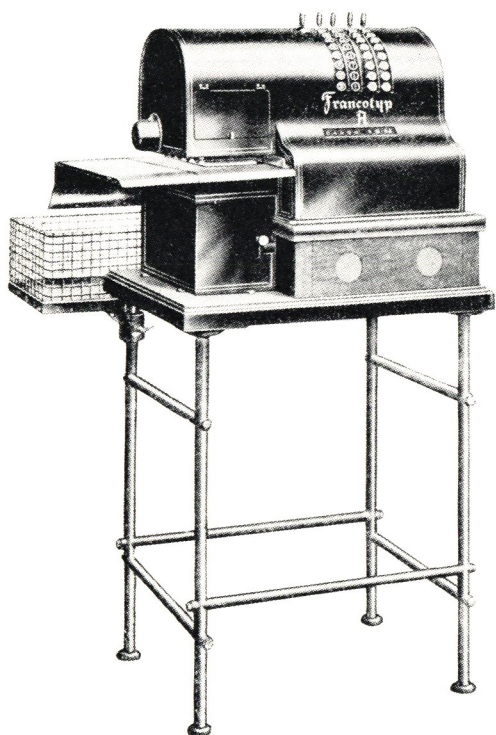
Francotyp Cc.

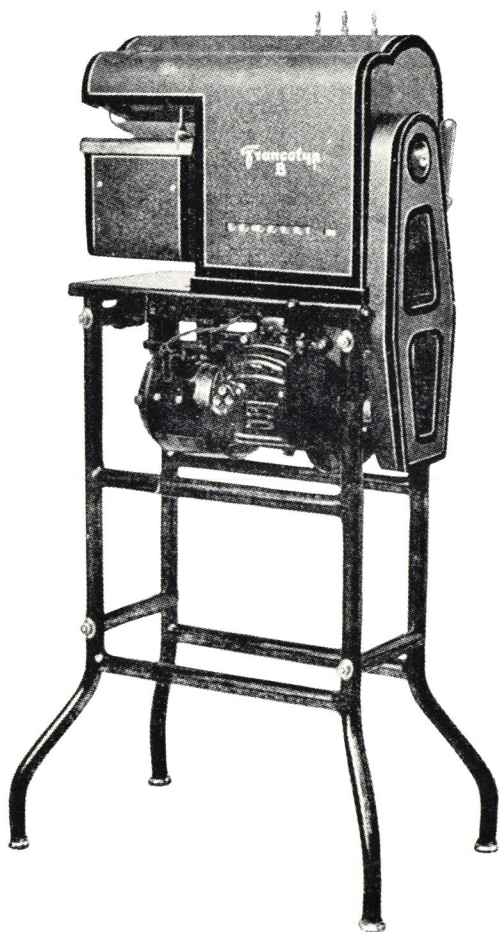
Neopost (jfr. sid 54—55)

ELDRIVNA MASKINER

Francotyp A

Francotyp B